

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

WIM DE JONG

DE PASSAGE NAAR HET LIBERALISME

LUUK VAN MIDDELAAR EN DE STICHTING VAN EUROPA

Recensie van: Luuk van Middelaar (2009) *De passage naar Europa. Geschiedenis van een begin*. Brussel, Historische Uitgeverij; Luuk van Middelaar (1999) *Politicide. De moord op de politiek in de Franse filosofie* en Pierre Rosanvallon (2006) *Europe and the nations. A poorly constructed debate*.

Krisis, 2010, Issue 1
www.krisis.eu

De laatstgehouden Europese verkiezingen op 4 juni 2009 waren volgens velen een beschamende vertoning: de campagne werd van begin tot eind gekaapt door de nationale Nederlandse politiek, en voor zover zij over Europa ging zakte men door de bodem van de jip-en-janneketaal heen: Europa Ja, of Europa Nee. Geert Wilders stuurde een Rotterdamse makelaar naar Brussel om het Nederlandse geld terug te eisen en gelukkig voor alle betrokkenen werd het debat naar aanleiding van de uitslag door technische mankementen onderbroken.

Vlak voor deze verkiezingen lag de dissertatie van de Groningse historicus en filosoof Luuk van Middelaar in de winkel. De alweer geruime tijd in Brussel gehuisveste auteur werkte er bijna tien jaar aan sinds zijn succesvolle debuut *Politicide*. Daarin fileerde hij de naoorlogse Franse

filosofie die, tot aan de verlossing door Claude Lefort en de wederopstanding van het liberaal-democratisch denken eind jaren zeventig, door hem wordt beschuldigd van een 'moord op de politiek': een stoet denkers van Sartre tot Foucault was door zijn preoccupatie met de onderdrukkende en disciplinerende werking van politiek niet in staat geweest de constructieve, bevrijdende kanten daarvan te zien.

Het boek was destijds reden voor Frits Bolkestein om Van Middelaar als tekstschrijver in huis te halen. De kersverse president-voorzitter van Europa Herman van Rompuy heeft hem nu naar aanleiding van *De passage naar Europa* aangesteld als lid van zijn kabinet. Luuk van Middelaar is daarmee een politiek actief filosoof. Bovendien is hij een historicus die geboeid wordt door de 'levende, onaffe geschiedenis, als het ware op het ogenblik vastgelegd', die hij vervolgens filosofisch relevant probeert te maken.

Tijdens de verdediging van zijn proefschrift werd Van Middelaar geprezen voor het feit dat hij een leesbaar boek over Europa heeft geschreven. Dat zegt heel wat over de gangbare geschiedenissen van de Europese integratie, die meestal een blauwe kaft met twaalf of meer sterren dragen en door het juridische jargon hermetisch en slaapverwekkend overkomen. Inderdaad heeft hij zijn uiterste best gedaan dit te vermijden, wat geresulteerd heeft in een knappe en intrigerende politiek-filosofische analyse van de stichting en de werking van de politiek van de Europese integratie.

Eloquent neemt Van Middelaar de lezer bij de hand door een begrijpelijk begrippenapparaat te introduceren, waarin hij verschillende 'sferen' onderscheidt: de binnensfeer, waarmee hij de Brusselse wereld en de bureaucratie van Europa aanduidt, de buitensfeer van de nationale staten en ten slotte de voor zijn betoog cruciale tussensfeer van de gezamenlijkheid. Dit is een sfeer waar nationale ministers elkaar los van de verdragen en de nationale parlementen 'ontdekken'. Op deze plaats worden door de ministers en presidenten de fundamentele beslissingen genomen, een plaats waar onze premier het naar verluidt ook meer naar zijn zin heeft dan in zijn eigen kabinet. Deze 'gezamenlijkheid' ontwikkelt een bepaald *esprit de corps* van politici die meer met elkaar blijken te delen

dan wat ze scheidt, op zeker moment ook institutioneel neergeslagen in de Europese Raad.

Daarmee ontkomt Van Middelaar aan de afgekloven en weinig verhelderende tegenstelling tussen supranationalisme en intergouvernementalisme die doorgaans het debat domineert. Deze twee vaak tegen elkaar uitgespeelde vertogen parkeert hij op het terrein van de specialistische verblinding: enerzijds historici die de zaak vaak reduceren tot een kwestie van internationale betrekkingen (het 'Europa van de staten'), anderzijds juristen die drager zijn van een federaal ideaal (vooral juristen naast intellectuelen van verschillende pluimage, het 'Europa van de burger'). Deze twee dulden daarnaast nog de functionalistische verblinding naast zich van de economen, die volledig langs ze heen praten in een eigen 'Europa van de kantoren'.

De geschiedenis van de Europese integratie is er een die gekenmerkt wordt door overgangsmomenten waar politici en naties soms met juridische trucs, soms met behulp van diplomatieke mechanismen met vallen en opstaan verder komen. Het beroemdste voorbeeld daarvan is de 'politiek van de lege stoel'. Toen generaal De Gaulle in 1966 zich vanwege zijn bezwaren tegen de meerderheidsbesluitvorming tijdelijk terugtrok uit het overleg gingen de andere staten gewoon door, net zolang tot Frankrijk weer aanschoof. De 'stichtingsrivier' blijkt een breed, moeilijk te passeren obstakel, en Van Middelaar worstelt dan ook met de vraag of Europa er in filosofische zin al *is*. Vandaar dat hij het de 'geschiedenis van een begin' heeft genoemd.

Van Middelaar zet eerst op onderhoudende wijze uiteen hoe de logica van de tussensfeer (de 'gezamenlijkheid') van de tafel van ministers en ministers-presidenten functioneert. Daarbij bedient hij zich van een overvloedige hoeveelheid metaforen, zoals de 'sprong' naar institutie van een politieke orde, de 'loopbrug' en de 'gastheer op het bordes'. Daarmee maakt hij inzichtelijk hoe in de praktijk van de Europese politiek fundamentele veranderingen tot stand komen rondom heikele punten zoals meerderheidsbesluitvorming versus unanimiteit.

Voor de politiek filosoof zijn die interessant omdat Van Middelaar van zijn kennis van de traditie gebruik maakt om de portee van een bepaalde overgang (passage) duidelijk te maken aan de lezer, die anders het zicht op de Europese logica al gauw verliest. In sommige gevallen zijn deze lucide terzijdes minder nodig om duidelijk te maken wat er aan de hand is, waardoor ze op hun eigen manier vermoeiend worden, zeker als de gedane beweringen over bijvoorbeeld Hobbes of Machiavelli niet perse vernieuwend zijn. Het zorgt wel voor een interessante confrontatie van de bij deze denkers opgedane buit met het taaie Europese gewoel.

In het tweede deel van het boek wordt onderzocht in hoeverre er een Europees politiek lichaam bestaat, en daarmee bedoelt Van Middelaar of in de echt belangrijke politieke zaken de Europese staten in staat zijn om als gezamenlijkheid te opereren. Ondanks dieptepunten zoals de oliecrisis in 1973 (toen Kissinger zijn beroemde opmerking maakte dat hij graag het telefoonnummer van Europa zou willen hebben) en Joegoslavië in 1992 ontwikkelde de gezamenlijkheid met vallen en opstaan toch iets van een gezamenlijk handelen. Europa rommelt zichzelf op die manier langzaam de hoge politiek in, met alle onzekerheden van dien.

Ten slotte geeft Van Middelaar een visie op de zoektocht van Europa naar het publiek. We mogen immers constateren dat Europa een groot communicatieprobleem heeft. Dit is, met het eerste, het interessantste deel van het boek. Verschillende mogelijke strategieën passeren de revue. Zo is daar de culturele poging tot een identiteit of zo men wil *nation-building* te komen, treffend een 'Duitse' strategie genoemd. Hier gaat de auteur in op het grote probleem van de zelfbepaling: wie zijn we en waarom zijn we eigenlijk samen? Gedeelde symboliek blijkt slechts moeizaam bereikt te worden.

Van Middelaar stelt daarbij ook het belangrijke probleem van de grens aan de orde: lang was onderdeel van de Europese identiteit dat er niet gesproken mocht worden over wie er wel en niet bij hoorden. Dat zou immers uitsluiting in de hand kunnen werken en men was juist aan het project begonnen om uitsluiting tegen te gaan. Een gedeelde cultuurpolitiek komt echter niet wezenlijk tot stand, en momenteel heeft men in Brussel wijselijk besloten dat het beter is om van culturele uitwisseling te

spreken. Het Europese narratief wordt door het aanschuiven van nieuwe leden steeds ingrijpend van karakter veranderd, zoals wel blijkt uit de scharniermomenten in 1973 (Groot-Brittannië) en 1989, toen een roedel Oost-Europese staten zich aan de poort meldde en de rust van de leden van de Gemeenschap daarmee verstoorde: het onuitsgesproken taboe was heel lang dat West-Europa nooit bijzonder veel om het Oostblok had gegeven en dat het helemaal niet zo gelegen kwam.

De formulering van een gedeelde Europese identiteit is inderdaad maar moeizaam, hoewel de Kopenhagencriteria (1993) wel al een soort inboedel veronderstellen van mensenrechten en democratie, die fungeert als toetsing voor nieuwe landen die zich aan willen sluiten. Van Middelaar verwacht weinig heil van Europese *nation building*, hoewel hij zich ook niet op het conservatieve standpunt stelt dat de natiestaat zou moeten worden gherestaureerd.

De ‘Romeinse’ strategie, ofwel de poging de economische resultaten van het Europese project te verkopen, is evenzo problematisch. Het hoeft niet tot versterking van het wij-gevoel te leiden (zie het recente Griekse voorbeeld), vooral echter is het resultaatvertoog defensief en kan het nooit tegen de emotionele verliespost van het afstaan van soevereiniteit op. Bovendien moet de Europese weldoenerij ook weer betaald worden door de ‘nettobetalers’, wat tot wrevel leidt. Hier mist de lezer een fundamentele kritiek van de economische ruimte die door de Europese Unie is gemist. Immers, Europa is een project met een liberale vrijemarkt-oriëntatie. Dat is echter niet in het voordeel van laagopgeleide groepen die niet zo polyglot zijn en vooral bestaanszekerheid te verliezen lijken te hebben bij verdere eenwording.

Episoden als de Europese dienstenrichtlijn, indertijd geïntroduceerd door zijn oude werkgever Bolkestein en door onliberale Fransen geblokkeerd, komen in het boek niet voor. Deze richtlijn moest zorgen voor vrij verkeer van diensten door heel Europa. Dit zou een ongekende liberalisering bewerkstelligd hebben van het interne economische verkeer, wat leidde tot grote angsten bij Europese ministers: volgens het plan-Bolkestein zouden ook sociale diensten zoals ziekenhuizen overal vrij gevestigd

kunnen worden. Uiteindelijk werd de dienstenrichtlijn in 2006 pas na hevige amendering en zonder de sociale diensten doorgevoerd.

Ook de rol van de euro had dieper uitgewerkt mogen worden in zijn consequenties voor het politieke project Europa. Een centrale bank zonder eigen staat legt een grote hypotheek op de capaciteit van de lidstaten om solidair te blijven, waarvoor getuige de Griekse boekhoudkundige capriolen geen garanties bestaan. De economische crisis heeft de zwakte van de gezamenlijkheid daarmee in het licht gesteld, en laten zien dat het niet mogelijk is om monetaire en economische kwesties bij technocratische instellingen weg te parkeren. Dankzij de euro is de corrupte Griekse politieke cultuur een binnenlands probleem geworden.

Van Middelaars ontleding van de Europese ‘zoektocht naar publiek’ sluit af met de zoektocht naar een ‘Grieks’ publiek: het probleemveld van de versterking van de Europese democratie en het vinden van een *dèmos*. De auteur vindt dat onderkend moet worden dat de Unie rust op het verzamelde nationale publiek, hoe men het ook wendt of keert. Dat is geen louter negatief verhaal: niet alleen gaan nationale verkiezingen steeds vaker over Europa, er moet ook niet moeilijk over worden gedaan dat nationale parlementen inspraak willen hebben (deze krijgen ze ook officieel in het Verdrag van Lissabon).

De veeltaligheid in Europa hoeft ook niet uitsluitend als probleem te worden gezien, als er maar goede verhalen en relletjes zijn die een Europese publieke ruimte doen ontstaan: de theatrale kwaliteit van de Europese politiek is nog te gering, maar daar kan verandering in komen. De media spelen daar uiteraard een belangrijke rol in. Om met de Franse politiek filosoof Rosanvallon te spreken, de leesbaarheid van Europa moet worden vergroot. Zonder theatrale ruimte kan politiek geen gestalte krijgen. Politiek heeft spektakel nodig, intriges, een *bühne* waardoor de belangrijke spelers tot leven komen en er ruimte ontstaat voor identificatie.

Bij de verdediging van dit proefschrift werd de aandacht gevestigd op de afwezigheid van één grote bekende in Van Middelaars exercitie: Karl Marx. De steller van de vraag doelde daarmee op het klassieke verhaal over de economische redenen voor het ontstaan van de EG. Hiermee werd echter

geduid op een wezenlijk probleem in Van Middelaars verhaal, dat uiteindelijk een politiek-culturele geschiedenis met een filosofisch instrumentarium blijft.

In zijn hierboven al aangehaalde essay *Europa en de naties. Een armoedige debat* betoogt Pierre Rosanvallon dat de wezenlijke problematiek van Europa gelegen is in de vraag hoe we globalisering in overeenstemming brengen met de natie. Hij merkt daarbij terecht op dat de vergelijking met de Verenigde Staten in 1776 of 1793 misleidend is, omdat daarmee de zaak tot een liberaal-politiek project wordt gereduceerd, waarbij slechts hobbesiaanse vragen rondom constitutie van een politieke orde een rol spelen.

Er zijn volgens Rosanvallon momenteel twee zaken nodig: gereguleerde globalisering – zo veel toont de crisis wel aan – en een versterkte natie in politieke zin, waarmee hij bedoelt dat de erosie van de democratie op een of andere manier een halt moet worden toegevoerd. Rosanvallon meent dat Europa niet allebei die problemen op kan lossen, en moet streven naar regulering van het kapitalisme en een beperkte vorm van universaliteit. Er is geen Europees *démos*, er is hooguit af en toe publiek, zoals Van Middelaar het noemt.

Rosanvallon attendeert op de reden van die afwezigheid: er is geen solidariteit tussen de Europese burgers omdat de verzorgingsstaat nationaal en niet supranationaal is. Europa komt niet verder dan een Verenigde Naties-achtige algemeen menselijke solidariteit, en kan nooit een substituut zijn voor de natiestaat omdat deze draait om *solidariteit in de welvaartsstaat*.

Hier wreekt Van Middelaars liberale perspectief zich. Hij komt in *De passage* echter niet veel verder dan de afwezigheid van de *démos* en de moeilijkheid van het vinden van publiek en negeert daarbij niet dat het probleem aan Europa misschien niet is *hoe* het wordt verkocht, maar *wat* er wordt verkocht. De nieuwe sociale kwestie, zoals Rosanvallon haar elders noemt, komt in Van Middelaars analyses niet voor. Zonder deze dimensie erbij te betrekken is het echter onmogelijk de grond van het Nederlandse en Franse ‘nee’ van 2005 bloot te leggen.

Het betreft hier een fundamenteel probleem in Van Middelaars politiek-filosofische visie of project zo men wil. Zijn eerste boek was een hardhandige afrekening met het marxisante denken in de Franse filosofie. Ondanks de eenzijdige wijze waarop bijvoorbeeld Foucault in dit boek werd weggezet, was de conclusie gerechtvaardigd dat door de herontdekking van de democratie een verheugende wending in de Franse filosofie was bewerkstelligd.

Wie echter het belang van de pacificatie van sociale tegenstellingen en de bestaanszekerheid van de grote massa niet onderkent, moet vrezen voor eenzijdigheid en blinde vlekken. Juist de democratische school in de Franse filosofie, onder leiding van Lefort en leerlingen als Manent en Rosanvallon, betreft deze altijd in het verhaal. De naoorlogse verzoening tussen kapitaal en arbeid in de welvaartsstaat heeft de doorbraak van het liberalisme eind jaren zeventig mogelijk gemaakt. Maar onder het plaveisel van de verzorgingsstaat schuilt het moeras van de klassenstrijd.

Van Middelaars bewering dat economische resultaten nooit opwegen tegen emotionele verliesposten kan ook worden omgekeerd: identiteitskwesties en afhankelijkheid aan nationaal cultureigen zijn uiteindelijk nooit zo belangrijk als de angst voor de Poolse loodgieter en het verlies van sociale zekerheid. Het Franse en Nederlandse nee moet voor een gedeelte worden geïnterpreteerd als een afrekening met de binnenlandse politiek, maar voor een even groot gedeelte was het precies wat het was: een nee tegen Europa, dat in de ogen van veel kiezers stond voor liberalisme met een open einde.

Door consequent het perspectief politiek-cultureel te houden komt in *De passage naar Europa* alle nadruk te liggen op communicatie en de zoektocht naar publiek. Van Middelaar spreekt zich te weinig uit over de wenselijkheid van de sociaal-economische aspecten van de Europese Unie. Want helpt verbeterde politieke communicatie tegen een overheid die haar slagkracht verloren is door *outsourcing* van het instrumentarium, gedeeltelijk onder druk van Europa? De keerzijde van het succes van de Europese Unie als vrije ruimte is dat zij de natiestaat veel uit handen heeft genomen, zonder op Europees niveau de contouren van een verzorgingsstaat op te tuigen. Met Rosanvallon kunnen we ons afvragen of dat wel

zou moeten: de Europese identiteit is te zwak om op dat niveau tot dergelijke solidaire arrangementen te kunnen komen.

De terugtrekkende beweging die nu door nationale politici wordt gemaakt ten opzichte van Europa moet daarom niet als louter negatief worden beschouwd. In het Verdrag van Lissabon hebben nationale parlementen weer meer controlebevoegdheid opgeëist, wat Van Middelaar overigens ook welwillend beziet. Een gezonde belangenafweging tussen nationale staat en federaal niveau komt de geloofwaardigheid van beide, en daarmee het vertrouwen in de democratie ten goede.

Al met al is *De passage naar Europa* een inspirerend en origineel boek dat helpt om de door het Europese labyrint veroorzaakte mist in het hoofd op te doen klaren. Een uitweg uit het moeras van de Europese eenwording wordt slechts in algemene zin geboden: de Europese geschiedenis is een langzame geschiedenis, waarin men van loopbrug naar passage struikelt.

Wim de Jong studeerde geschiedenis en filosofie. Momenteel werkt hij aan een dissertatie over de geschiedenis van politieke opvoeding en democratie in Nederland en België (1945-1985) aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

 De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.